

Стогова Ольга Володимирівна

ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ», м. Суми

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІН ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Автор рассматривает изменения политических режимов на постсоветском пространстве. Анализирует изменения политических режимов в России, Украине, Белоруси. Делает вывод о факторах, определяющих эти изменения.

The author examines the changes of the political modes on post - soviet space. The changes of the political modes in Russia, Ukraine, Byelorussia are analysed. It made the conclusion about factors which determining these changes.

Кінець ХХ - початок ХХІ століть відзначилися змінами політичних режимів пострадянських країн. Останні президентські вибори у Російській Федерації, парламентські вибори у Грузії свідчать про незакінченість цього процесу. Актуальним є дослідження сценаріїв цих змін та основних чинників, що їх викликають.

Перш за все слід визначитися із термінами, а саме «політичний режим» і «зміна режиму». Під політичним режимом розуміємо сукупність політичних акторів, які контролюють доступні їм ресурси, реалізують свої цілі; інститути та правила, які створюють обмеження і стимули для дій політичних акторів. Це формальне визначення дозволяє розмежовувати конкурентні і неконкурентні режими (за кількістю впливових акторів) та розглядати рівновагу як відсутність стимулів для акторів змінювати свою поведінку. Зміна режиму

виходячи із вказаного визначення, буде означати порушення рівноваги, яке має привести до встановлення іншої рівноваги.

Під акторами політичних режимів розуміємо організовані групи у суспільстві, які здатні вплинути на прийняття політичних рішень.

Існують різні підходи щодо пояснення змін посткомуністичних режимів. Так, Г. Кітчелт [1, с. 122], пояснює політичний розвиток посткомуністичних країн впливом «спадщини минулого», адже саме ця спадщина визначає основних акторів і розподіл ресурсів між ними. Тому цей спадок дослідник розглядає як елемент структури політичних можливостей, тобто зовнішніх структурних обмежень, які і самі змінюються на різних стадіях трансформації політичних режимів.

Крім «спадщини минулого» ключовим елементом аналізу є політична еліта: її диференціація та ступінь інтегрованості. Еліта впливає на розподіл ресурсів, а їхній об'єм та відносна ціна у свою чергу впливають на вибір стратегії еліти, серед яких можна виділити стратегію кооперації і придушення. Вибір тієї чи іншої стратегії визначається двома чинниками: розподілом ресурсів, які підконтрольні актору та опонентам і відносною ціною стратегії. Так, Р. Даль [1, с. 123] стверджував, що демократія можлива, якщо ціна репресій по відношенню до опозиції для правлячої еліти перебільшує ціну терпіння. Однак слід враховувати вплив на вибір стратегії і додаткових чинників. Наприклад, інститути здатні змінювати відносну ціну ресурсів. Так, масова підтримка є найбільш цінним ресурсом акторів за умови вільних конкурентних виборів.

Порушення рівноваги політичного режиму у ході політичних змін характеризується невизначеністю результатів, тобто відсутністю у акторів адекватної інформації про наслідки своїх дій. Висока

невизначеність відносно можливих результатів змушує акторів зберігати статус-кво навіть за умови, коли режим далекий від рівноваги. Домінуючий актор може закріпити своє панування за допомогою інституційних гарантій, політичний режим досягає рівноваги за умови відсутності у акторів стимулів для подальших змін. Якщо ціна придушення стає вищою за ціну кооперації, стратегія домінуючого актора змінюється. Він може поділитися часткою ресурсів з підлеглими акторами, зберігаючи контроль над ключовими ресурсами. Підлеглі актори не маючи достатніх ресурсів для зміни режиму, кооптуються з домінуючим актором. Якщо ціна придушення стає меншою за ціну кооперації, то домінуючий актор використовує репресії щодо підлеглих замість поділу ресурсів. Такі картельні відносини у тривалій перспективі є нестабільними через відсутність інституційних механізмів передачі влади. Крім придушення та кооперації можна виділити і стратегію інституціонального компромісу. Ця стратегія використовується за умови балансу ресурсів і високої ціни придушення і має підкріплюватися інституційними гарантіями учасників конфлікту. Сталість інституційного компромісу визначається тим, чи зможуть актори створити механізм самопідтримування компромісу, що досягнуто.

Пострадянський варіант змін політичних режимів визначався двома інститутами: радянською системою управління (загальнонаціональні екстериторіальні галузеві міністерства та відомства, багаторівневі територіальні підрозділи комуністичної партії) та радянським етнофедералізмом. На підставі дій цих інститутів склалися регіональні чи секторальні елітні групи, які часто виникали навколо місцевих кланів або навколо менеджменту потужних підприємств, з часом ці еліти перетворилися на фінансово-

промислові групи і пережили розпад СРСР. Саме ці елітарні групи стали акторами перших конкурентних виборів.

Структура еліти певною мірою впливає і на відносну ціну стратегії. Якщо монолітна еліта бореться з високо фрагментованою опозицією, то ціна придушення буде невисока, фрагментована правляча група, що бореться з монолітною опозицією має вищу ціну придушення, незалежно від балансу ресурсів. Структура еліт впливає і на рівень невизначеності у процесі змін режиму. Невизначеність менш за все вірогідна за монолітної еліти, розділена еліта визначає середній рівень невизначеності, для фрагментованої еліти невизначеність висока, а для атомізованої – максимальна.

На підставі цих зауважень можна зробити наступні висновки: відмінність варіантів зміни режимів зумовлена сценаріями конфліктів еліт, які у свою чергу залежать від структури («спадщина минулого» і розподіл ресурсів). Сценарії конфліктів еліт у ході зміни режимів не завжди ведуть до кінцевого результату, один сценарій може трансформуватися в інший. Для аналізу обмежимося Росією, Україною і Білорусією, де не відбулося крупних етнічних конфліктів.

У Білорусі реалізувався сценарій «переможець отримує все». Високо централізована система управління, що склалася за радянських часів у Білорусі не сприяла формуванню самостійних локальних еліт. Монолітна радянська еліта після путчу 1991 року швидко перетворилася на атомізовану. Нових впливових політичних і економічних акторів не виникло, слабкість всіх сегментів еліт призвела до високого рівня невизначеності, президентські вибори 1994 року стали першим кроком до встановлення авторитарного режиму. У конфлікті між президентом і парламентом О. Лукашенко демонстрував повний контроль над ресурсами, опозиція було

розрізнена, організаційно слабка і непопулярна. Ціна її придушення для президента була не високою, а для опозиції ціна спротиву була надто високою. Таким чином, зміну режиму у Білорусі визначили наступні чинники: відсутність конкуруючих еліт, домінування президента у контролі над ресурсами, низька ціна придушення інших акторів.

Сценарій змін режимів в Україні дослідники класифікують як «безформенний плюралізм». Високий рівень фрагментарності еліт, що склався ще у радянські часи на основі менеджменту потужних підприємств та перманентна нестабільність урядів як наслідок визначили політичні зміни режиму пострадянської України. З 2004 року після масової мобілізації опозиції, режим зберігав високий рівень нестабільності і розвивався за сценарієм «боротьба за правилами». «Безформенний плюралізм» виник в Україні як наслідок історичного розмежування між Сходом і Заходом, так і «радянської спадщини». Відносна вага регіональних кланів у масштабах країни була високою, вони конфліктували між собою за ресурси і ніхто не міг претендувати на домінування. Ціна придушення була відносно висока, тому спрацьовував сценарій «картельних угод». «Боротьба за правилами» виникла як наслідок дії наступних чинників: потужні регіональні актори, фрагментована еліта, відсутність домінуючого актора, висока ціна придушення.

Росія поєднує сценарії, реалізовані в Україні і Білорусі, серія тимчасових «картельних угод», потім конфлікти всередині еліти, в результаті яких «переможець отримує все». «Радянська спадщина» виявилася у Росії наступними рисами: велика кількість відносно слабких регіональних еліт, впливові загальнонаціональні економічні актори. Зміни політичного режиму пострадянської Росії можна

поділити на два періоди: 1) 1990-1999 роки характеризуються великою кількістю акторів, фрагментацією еліт, високою ціною придушення, як наслідок – «картельні угоди», 2) після 2000 року домінуючий актор контролює найважливіші ресурси, знижує рівень фрагментарності еліти, змінює принцип формування і функціонування інститутів, що знижує ціну придушення і відмовляється від «картельних угод», реалізує сценарій «переможець отримує все».

Порівняння змін політичних режимів у трьох пострадянських країнах виділяє наступні чинники, що визначають ці зміни: «спадщина минулого», структура еліт, розподіл ресурсів між акторами, ефекти інститутів, ціна стратегії (кооптація або придушення).

Література:

1. В. Гельман. Динамика изменений постсоветских режимов в сравнительной перспективе / Гельман В. // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 4. – Харьков: Константа, 2006. – 276с., С. 119-150.

Стогова, О.В. Особливості змін політичних режимів на пострадянському просторі [Текст] / О.В Стогова // Громадський рух в світі та трансформація політичних режимів країн : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (30-жовтня – 2 листопада 2012 р.). – Сімферополь : ЦРОНІ, 2012. - С. 92-96.